

Vicdan yapma (ya da yapmama) zorunluluğu hissedilene değındir. Vicdanen yapılma durumunda olunduğı hâlde yapılmayan vicdanı rahatsız eder; yani, insan bir sıkıntı içinde hisseder kendini, rahatsız olur.

Bir sınavda soru kağıtlarını hazırladım. Sınıfta yüz küsur öğrenci vardı; hemen hemen yarısı kız, yarısı erkek. Yazıyı hazırlamak için kullanılan bilgisayar programı, kendiliğinden, kağıdın sağında ve solunda belli bir marj kalmasını sağlıyordu. Soru kağıdında yoktu, ama bir cetvelle sağda yazının başladığı yerden, solda bittiği yerden dikey çizgiler çizilse, sağda ve solda çizgilerin berisinde boş bir alan kalıyordu. Sonradan, bilerek bakıldığında, görülmez çizgiler fark ediliyordu. Evet, yanıtlarını yazarken, erkek öğrencilerin tümü bu çizginin içinde kaldılar, zorunluluk hâlinde ekleme yapıldıklarında, sanki rahatsızca çizgilerin dışına taşmışlar gibiydi yazıları; hâlbuki kız öğrencilerin tümü bu çizgileri ihlal etti.

Erkeklerde kızlarda olmayan bir çizgi vicdanı gözlemlenebiliyordu. Neden olabilir? Bir ihtimal ilkokuldaki deneyimlerinden kalmadır. İlkokulda okul açıldığında çizgili defter alınır. Öğretmen bu defterlerin kenarına, iki ya da üç santimetre kalacak biçimde, kırmızı kalemle çizgi çizilmesini ister. Bütün deftere çizgi çekmek sıkıcıdır. Genellikle anneler yapar. Çizginin berisinde kalan kısım annenin bölgesidir. Erkek çocuk için büyüleyici olan annenin defterdeki bu bölgesi, kız çocuk için mümkün olduğunca ihlal edilmesi gereken bir kısıtlamadır. Böyle bir açıklamanın doğru olsa bile yetersiz olduğu açıktır. Yine de şurası açık ki vicdan buna benzer süreçlerde oluşur.

Benzer biçimde bir bozuk para vicdanı vardır. Çocuğun güven ortamı olan evin ve okulun dışında, “Bozuk paran yok muydu?” sorusu umulanın altüst olmasıdır, bir sürü beklenmedik gecikme çıkarır, ne olacağının bilinmemesinin yol açtığı bir güvensizlik yaratır. Bir kaç deneyimden sonra, bozuk para vicdanı gelişir. Ödeme yapılacak bir ortama girmeden önce bozuk paranın olması rahatlık getirir. Vicdanî olan farkına varıldığında rasyonalize edilebilir, ahlâklaştırılabilir. Ancak bu ahlâklaştırmanın yanlışlığı ortaya çıksa bile vicdan ortadan kalkmaz: Satıcının bozuk para sağlamasının gerektiği, alıcının hiç bir sorumluluğunun

olmadığı yönünde bir ahlâk kabullenilse bile, bozuk para vicdanı ortadan kalmaz: Bozuk para yoksa rahatsızlık hissedilir.

Kadınların “iş hayatına” girmesiyle daha önce ev-işi olarak gerçekleştirilen piyasa dışı etkinlikler mallaşmaya başlar: Çocuk bakımı, yemek, temizlik, örgü, ve saire. Örneğin, çocuk bakımında, “baby sitter”¹lar, kreşler, anaokulları yaygınlaşır. Milli gelir hesaplarında daha önce görülmemeyen bu etkinliklerin mallaşması, olanaklar genişlemediği, hatta daraldığı hâlde ve kavramlaştırılmamış sayılamaz çeşitlilikten dar kavramsal çeşitliliğe geçilip “kalite”de azalma olduğu hâlde, sermayeci zihne verili istatistik ve kavramsal araçlarla değerlendirildiğinden bir zenginleşme (GSMH artışı) ve çeşitlilikte artış olarak iyi bir değişim, gelişim ya da kalkınma olarak yorumlanır. Bölgesel, ulusal ve yerküresel olarak örgütlenmiş olan sermayenin içine sızmakta binbir güçlük çektiği ve hatta çoğu kez içine sızmakta başarısız olduğu ilişkiler olan aile içi iktidar ve zor ilişkilerinin zayıflaması, insanın maruz kaldığı zor, iktidar ve sermaye ilişkilerini ortadan kaldırmamakta, gerek kadınlar, gerek çocuklar, gerekse erkekler için, gerek gençler, gerek yaşlılar için kendi başlarına ya da yakın çevreleriyle hiç bir etkide bulunamayacakları, acımasız zor, iktidar ve sermaye ilişkilerine mahkum etmektedir. Bu mallaşma sürecinin savunucuları, uğruna kahramanca savaşım verdikleri bu kötüleşmeyi örtbas edebilmek ve, verdikleri savaşımı kendilerine ve başkalarına değerli gösterebilmek için tutarsızlıkları, yani usa aykırılıkları sermayeyle saklanan sermayeci ölçüm yöntemlerini kabullenmek zorunda kalacaklardır.

Kadınların “iş hayatına” girmesi sürecinin bu bildik “gelişimci”, “ilerlemeci” özelliklerinin yanı sıra, her işlediği yerde farklılık arz ettiğinden genel bir modellemesi oldukça güç olan vicdanî bir yönü de bulunmaktadır. Çizgi vicdanının gözlemlendiği sınıfın öğrencileri oldukça homojen nitelikteydi: Hepsi genel bir sınavda en üstlerde yer alarak bu okula girmiş, ailelerinin, mahallelerinin, sınıflarının medar-ı iftaharı, iyi eğitim almış, zeki gençlerdi. Dolayısıyla çizgi vicdanında ortaya çıkan asimetri bu tür gençlere mi özgüdür, yoksa genel bir eğilim midir söylenemez, ama şurası açık ki, kadınlar ve erkekler arasında vicdan bakımından farklılıklar bulunur. Erkeklerin vicdanî olarak yapmadığı dolayısıyla kurula bağlanması gerekmeyen davranışlar bu tür bir vicdanı olmayan kadınların “iş

hayatına” girmeleriyle birlikte sorunlar yaratmaya başlar. Tahlilleri eline aldığı anda ölümcül bir rahatsızlığı olduğunu anladığı hastasına bakıp konuşmak durumunda kalan bir doktorun, kasabanın önde gelen biri kendisini zorda bırakacak bir şeyler yapan bir küçük kasaba memuru, elleri silahlı, güçlü kuvvetli delikanlı gençleri idare etmek, bazen ölüm ve sakatlanmalara yol açacak olan operasyonları yürütmek durumunda kalacak bir komutanın, bugün yarın patlayacak olan bir çalkantının arifesinde her koşulda zarar edecek olan müşterisinin paniğe kapılmaması, makul olmasını sağlamaya çalışan bankacı ya da borsacının nasıl davranacağıyla ilgili törensellikler zaman içinde gelişmiştir. Hemen her meslek için böyle gelişmiş, çoğu kurala bağlanmış görünüş ve davranışla ilgili kalıplar vardır. Bu tür kalıplarla hızlı ve yoğun biçimde “iş hayatı”na yeni girmişlerin vicdanlarının uyumlu hâle gelmeleri zaman alır. Yeni oluşan vicdan karmaşasına uygun, kurallara dayanan bir kurumsal yapılanmaya geçiş zaman alacaktır: Bir yandan kurallar değişirken, diğer yandan da vicdanlar dönüşecektir.

Türkiye gibi vicdan karmaşasının farklı olduğu bir bölgede mallaşmanın genelleşmesi sürecinden Avrupa kökenli mevcut zor, iktidar ve sermaye ilişkilerinin gelişmesi sürecinde rastlanmamış sorunlar ortaya çıkmaktadır. “İş hayatı”nda erkeklerin ağırlıkta olduğu bir durum için bile sorunlar “normal”leşmemişken bir de kadınların hızlı biçimde “iş hayatı”na girmeleri karmaşayı iyice içinden çıkılmaz hâle getirmiştir. Örneğin, kadınların örtünmesi mevcut kurumların dinle temellendirilen isteklerle bir çelişkisi olarak, ya da siyasal bir zıtlaşma olarak değerlendirilebilir. Hâl böyle olsa bile bu çelişki doğuran istekleri, dahası zıtlaşmaya varan tavrı olanaklı kılan nedir? Bu konuda tek olmasa bile en önemli etmenlerden biri örtünme vicdanıdır. Bozuk para vicdanı nasıl bu vicdanı taşıyana değil de kurnaz satıcıya yarıyorsa, örtünme vicdanı da benzer biçimde bu vicdanı taşıyana yaramaz ve nasıl ki rasyonel değerlendirmeler bozuk para vicdanını ortadan kaldırmaz hatta, çoğu kere ağırlaştırırsa, örtünme vicdanının rasyonel eleştirisi de öyle yetersiz kalacaktır.

Söylenenler ya da yazılanlar kabullenilecek ya da reddedilecek, savunulacak ya da karşı çıkılacak görüşler değil, üzerinde düşünülecek düşünceler olarak düşünüldüğünde daha bereketli olacaktır. Benzer biçimde vicdanın ve vicdanın mevcut ya da gelişmekte olan zor,

iktidar ve sermaye ilişkilerinde ortaya çıkarttığı ya da çıkaracağı sorunların savunulması ya da karşı çıkılması gereken şeyler olarak görülmesi yerine üzerine düşünülse ne olur? Örneğin, “Vicdan kaçınılmaz olarak benimsenmesi gereken, verili, iyiliği tartışma götürmez bir şey değil de, toplumu etkileyen toplumsal bir üründür,” diye başlansa düşünmeye ne olur?

Notlar

1. “Beybi sitır” olarak okunabilir.